

«Амгинский центр творческого развития О.П.Ивановой – Сидоркевич»

муниципального района «Амгинский улус (район)»

Согласовано

на заседании педсовета

МБУДО «Амгинский ЦТР им.
О.П.Ивановой -Сидоркевич»

« _____ » _____ 2018 г

Утверждаю

Директор МБУДО «Амгинский
ЦТР им. О.П.Ивановой -
Сидоркевич»

_____ Шестакова И.И.

« _____ » _____ 2018 г

Дополнительная общеобразовательная программа

«Саха фольклорун олуктара»

Программу составила

Мартынова Т.З.

Паспорт программы

Название программы	Дополнительная общеобразовательная программа «Саха фольклорун олуктара»
Сроки реализации программы	3 года
Возраст обучающихся	7-17 лет
Наименование учреждения	Муниципальное бюджетное учреждение дополнительного образования «Амгинский центр творческого развития имени О.П.Ивановой - Сидоркевич
Юридический адрес	Амгинский улус с.Амга ул.Ленина 44
Телефон	
E-mail	
Место осуществления образовательной деятельности	Амгино-Нахаринский филиал
Юридический адрес	678612, Амгинский улус с. Оннес ул. П.И.Яковлева 20
Телефон	841142-24-5-41
E-mail	amga-nakharasosh@mail.ru
Составитель программы (ФИО, должность)	Мартынова Т.З. педагог дополнительного образования

Быһаарыы сурук

Саха норуота былыр – былыргыттан баай ис хоһоонноох тылынан уус – уран айымньылаах. Кини фантазията уратытын уонна киэнин, диринг ис хоһоонноох. Норуот тылынан уус–уран айымньыта киһиттэн киһиэхэ, көлүөнэттэн көлүөнэ5э, үйэттэн үйэ5э бэриллэн, биһиги кэммитигэр дылы өлбөөдүйбүккэ, иитэр, үөрэтэр күүһүн сүтэрбэккэ тийиэн кэллэ.

Норуот тылынан уус–уран айымньытыттан о5о төрөөбүт норуотун былыргытын, кини үгэстэрин, сиэрин–туомун, сүрүн кутун, итэ5элин, алгыһын, таабырыннарын, чабыр5ахтарын, өһүн хоһооннорун, остуоруйатын, оһуокайын, ырыатын–тойугун, хомусчуттарын, үңкүүһүттэрин, тойуксуттарын, олоңхоһуттарын, тустарынан билиини ылар, **Сыала:** Саха төрут культуратын, тылынан, уус – уран айымньытын үөрэтии, билиһиннэрии, дьобурун арыйыы.

Соруктара:

- Норуот уус – уран айымньытыгар интириэһи үөскэтии, төрөөбүт тыл имэнин дирицник инэрии;
- Фольклор айымньыларын көмөтүнэн о5о тылын байытыы, уустаан – ураннаан, хомо5ой баай тылынан кэпсэтэр дьобурун сайыннарыы;
- Саха үгэһинэн тойугу туойарга, олонхону аа5арга, оһуокайы таһаарарга, ырыаны ыллыырга, тутта хоһуйарга уһуйуу;
- Хомуһу тыаһатыы техникатын үөрэтии уонна импровизациялыырга холонуу;
- Саха музыкальнай инструменнарга төрут дор5оону тыаһатыы;
- Төрүт культура нөнгүө о5о сиэрин-майгытын тупсарыы;
- Хас биирдии дьарыгы ситимнээн, о5о холкутук, аһа5астык фольклор жанрдарын толоруутун ситиһии.

Программа 7 – 15 саастарыгар диэри о5олорго ананар, 3 сылга аттарыллан оһоһулунна, ус бөлөххө арахсар:

Кыра бөлөх: 1- 4 кылаас;

Орто бөлөх: 5-7 кылаас;

Улахан бөлөх: 8-11 кылаас.

Бөлөххө 10 – 15 о5о дьарыктанар. Дьарык бөлө5үнэн, биирдиилээн барар, Уһуна кыра бөлөххө – 35 мүн; орто, улахан бөлөхтөргө – 45 мүн.

Биирдиилээн дьарык норуот ырыатын солистарыгар, тойуксуттарга, оһуокайы таһаарааччыларга, олонхону аа5ааччыларга, хомуһу саһа үөрэтээччилэргэ оһоһулар. Нэдиэлэ5э биирдии бөлөх 4 чаас дьарыктанар. Бастакы, иккис сыллаахтар нэдиэлэ5э иккитэ кэлэллэр. Уһус сыллаахтар нэдиэлэ5э биирдэ кэлэллэр.

Программа сурун тутула практической иитэр-уөрэтэр хайысхалаах, фольклор жанрдарыгар уһуйар:

Тойук (кылыһабы таһаары);
Чабырбах; таабырын;
Оһуокай араас көрүңнэрэ;
Хомуска оонньооһун;
Норуот ырыата;
Олонхо;
Саха музыкальной инструменнара;

Бэрэбиэркэни ытыгы көрүңэ

- Зачет – дьарык;
- Кэтээн көруу; сылыктааһын;
- Түмүктүүр отчетнай концерт, маастар кылаастарга кыттыы.
- Күрэхтэргэ кыттыы.

Үс сыллаах программа күүтүллэр түмүктэрэ:

Оҕо уөрүйэхтэрэ-сатабыллара:

- фольклор жанрдарын толорор;
- хомуска сатаан оонньоур; матыыбы бэйэтэ айар;
- сахалыы музыкальной инструменна оонньоур;
- ырыа-тойук техникатын билэр; норуот ырыатын сатаан ыллыыр;
- оһуохай араастарын сатыыр; таһаарар;
- сценической культураны билэр;
- уус-уран тыла сайдар;
- араас саастаах оҕолору кытта биир санаанан бөлөххө, коллективка сатаан сылдьар, бодоруһар, бэйэ-бэйэҕэ сылаас сыһыанна уөрэнэр;
- культураба; сизрдээх буолууга иитиллэр;
- көрүүлэргэ, фестивалларга кыттар;
- «Үрүйэчээн» бөлөххө дьарык үөрэххэ туттарсарыгар культура хайысхатынан киирэригэр көмөлөөх;
- билбит билиитин олоххо сөпкө туһанар

Учебно – тематической былаан (бастакы үөрэх сылыгар).

№	БАСТАР, ТИЭМЭЛЭР	Бэриллэр чааһын ахсаана		
		барыта	теория	практика
1.	КИИРИИТЭ	2	2	-

1.1	Саха фольклорун өйдөбүлэ.	2	2	-
2.	ОЛОНХО	30	10	20
2.1	Олонхо уөскээн кэлбит историятын уөрэтии.	1	1	-
2.2	Амма чулуу олонхоһуттарын билиһиннэри.	5	1	4
2.3	Олонхо дойдута. Үөһэ дойду; Орто дойду; Аллараа дойду;	3	1	2
2.4	Олонхо сурун геройдарын ыллыыр мелодияларын иһитиннэри.	4	2	2
3.	Туйаарыма Куо, Айыы умсуур удабан, Ньургун Боотур ырыалара.	5	-	2
3.1	Тылы – уоһу, куолаһы сайыннарыы.	2	1	4
3.2	Сорук – боллур ырыата.	4	2	2
3.3	Абааһы бухатыыра (Уот уһутаакы, Кыыс кыскайдаан ырыалара).	6	2	4
4.	ХОМУС	8	2	6
4.1	Хомуһу таба тутуу.	2	-	2
4.2	Хомус тардыытын техниката.	6	-	6
5	ХОМУС ТАРДЫЫТЫГАР ҮГЭС БУОЛБУТ НЬЫМАЛАР	20	6	14
5.1	Сыыйа тардыы.	6	2	4
5.2	Хаастатыы.	8	2	6
5.3	Күөрэгэйдэтии.	6	2	4
6.	Норуот ырыата	56	2	54
6.1	Норуот ырыатын өйдөбүлэ	2	2	-
6.2.	Дэгэрэн ырыа	14	-	14
6.3	Дьиэрэтии ырыа	10	-	10
6.4	Норуот ырыаларын толоро үөрэнии	10	-	10
6.5	Хамсаныыга үөрэнии	10	-	10
6.6	Бары тэннэ ыллыыры ситиһии	10	-	10
7	ЧАБЫРБАХ	28	4	24
7.1	Чабырбах өйдөбүлэ	2	2	-
7.2	Чабырбах ис хоһооно	2	2	-
7.3	Чабырбах тылларын үөрэтии	10	-	10
7.4	Чабырбах хамсаныытыгар үөрэнии	10	-	10

7.5	Таба тыыныны уонна таба сагарыыны туһаныны	4	-	4
	БАРЫТА	144	26	118

Программа ис хоһооно

Теоретическай уонна практическай дьарыктар тиһиктэрэ

1 баһа САХА ФОЛЬКЛОРА

Дьарык 1-2 . Саха фольклорун өйдөбүлэ.

Дьарык 3. Олонхо уөскээн кэлбит историятын уөрэтии.

Дьарык 4- 6 Амма чулуу олонхоһуттарын билиһиннэрии..

Дьарык 7- 9. Олонхо дойдута. Үөһэ дойду; Орто дойду; Аллараа дойду;

Дьарык 10-13. Олонхо сурун геройдарын ыллыыр мелодияларын иһитиннэрии.

Дьарык 14-15. Туйаарыма Куо, Айыы умсуур удабан, Ньургун Боотур ырыалара.

Дьарык 16-20. Тылы – уоһу, куолаһы сайыннарыы.

Дьарык 21-24. Сорук – боллур ырыата.

Дьарык 25-30. Абааһы бухатыыра (Уот уһутаакы, Кыыс кыскыйдаан ырыалара).

Дьарык 31- 32. Хомуһу таба туту.

Дьарык 33-38.Хомус тардыытын техниката.

Дьарык 39-44. Сыыйа тардыы.

Дьарык 45-52. Хаастатыы.

Дьарык 53-58. Күөрэгэйдэтии.

Дьарык 59-60. Норуот ырыатын өйдөбүлэ.

Дьарык 61-74. Дэгэрэн ырыа.

Дьарык 75- 80. Дьииэрэтии ырыа.

Дьарык 81-90. Норуот ырыаларын толоро үөрэнии.

Дьарык 91-100. Хамсаныыга үөрэнии.

Дьарык 101-110. Бары тэнгэ ыллыыры ситиһии.

Дьарык 111-112. Чабыр5ах өйдөбүлэ.

Дьарык 113-114. Чабыр5ах ис хоһооно.

Дьарык 115-124. Чабыр5ах тылларын үөрэтии.

Дьарык 125-134. Чабыр5ах хамсаныытыгар үөрэнии.

Дьарык 135-144. Таба тыыныы уонна таба сангарыыны туһаныы.

Бастакы үөрэх сылын түмүгүнэн о5о билиэхтээх:

- Саха фольклорун
- Норуот ырыаларын
- Хомус историятын

Бастакы үөрэх сылын түмүгүнэн о5о сатыахтаах:

- Норуот ырыаларын араастарынан ыллыыры;
- Чабыр5ахтыыры;
- Сценической уобарааы көрөөччүгэ тиэрдэри.
- Хомуска норуот ырыаларын оонньууру;

Учебно – тематической былаана (иккис үөрэх сылыгар).

№	Бастар, тиэмэлэр	Бэриллэр чаабын ахсаана		
		барыта	теория	Практика
1	КИИРИИТЭ	2	2	-
2	ХОМУС ТАРДЫЫТЫГАР САНА НЬЫМАЛАР	48	12	36
2.1	Табыгыр ньыма.	8	2	6
2.2	Кэ5элэтии ньыма.	8	2	6
2.3	Бэлэс дор5ооно.	8	2	6
2.4	Көнкөлөйдөтүү ньыма.	8	2	6
2.5	Мурун дор5оон.	8	2	6
2.6	Тута хоһуйа үөрэнии.	8	2	6
3	ХОМУС ТАРДЫЫТЫГАР ОХСУУ,	62	12	50

	ТЫНЫНЫ АРААСТАРА			
3.1	Наар охсуу.	10	2	8
3.2	Хардары – таары охсуу.	10	2	8
3.3	Тарбах араас охсуулар.	10	2	8
3.4	Сурун дор5оону ыларга тыыннын кыратык хаайа5ын.	10	2	8
3.5	Ис тугэ5иттэн салгыны сыыйа э5ирийи, таһаары.	10	2	8
3.6	Салгыны ис тугэ5иттэн илигиритэн, хамсатан э5ирийи уонна таһаары.	12	2	10
4	САҪА БИЛЛЭР ХОМУСЧУТТАРА	6	6	-
4.1	«Дьөһөгөй» о5о этно-бөлө5ө Герман, Клавдия Хатылаевтар	2	2	-
4.2	«Айархаан» этно-бөлөх А.М.Дегтярева	2	2	-
4.3	«Оллоон» фольклорнай бөлөх А.Д.Софронова	2	2	-
4	БАРБЫТЫ ХАТЫЛААҺЫН УОННА ЧИНЭТИИ	26	10	16
	БАРЫТА	144	16	44

Теоретическай уонна практической дьарыктар тиһиктэрэ

Иккис сыла

Дьарык 1-2. КИИРИИТЭ

Дьарык 3-10. Табыгыр ньыма.

Дьарык 11-18. Кэ5элэтии ньыма.

Дьарык 19-26. Бэлэс дор5ооно.

Дьарык 27-34. Көнкөлөйдөтүү ньыма.

Дьарык 35-42. Мурун дор5оон.

Дьарык 43-50. Тута хоһуя уөрэнии.

Дьарык 51-60. Наар охсуу.

Дьарык 61-70. Хардары-таары охсуу.

Дьарык 71-80. Тарбах араас охсуулар.

Дьарык 81-90. Сурун дор5оону ыларга тыыннын кыратык хаайа5ын.

Дьарык 91-100. Ис тугэ5иттэн салгыны сыыйа э5ирийии, таһаарыы.

Дьарык 101-112. Салгыны ис тугэ5иттэн илигиритэн, хамсатан э5ирийии уонна таһаарыы.

Дьарык 113-114. «Дьөһөгөй» о5о этно-бөлө5ө Герман, Клавдия Хатылаевтар

Дьарык 115-116. «Айархаан» этно-бөлөх А.М.Дегтярева

Дьарык 117-118. «Оллоон» фольклорнай бөлөх А.Д.Софронова

Дьарык 119-144. Барбыты хатылааһын уонна чинэтии.

Иккис үөрэх сылын тумугунэн о5о билиэхтээх:

- Хомуска тардыы сана ньымаларын
- Охсуу араастарын
- Саха биллэр хомусчуттарын

Иккис үөрэх сылын тумугунэн о5о сатыахтаах:

- Хомуска тардыы ньымаларын;
- Хомуска охсуу араастарын;
- Тута хохуйууга холонуохтаах;
- Кэнсиэргэ кыттыахтаах;

Учебно – тематическай былаан (үһүс үөрэх сылыгар).

№	Бастар, тиэмэлэр	Бэриллэр чааһын ахсаана		
		барыта	теория	Практика
1.	КИИРИИТЭ	2	2	-
2	ТОЙУККА ҮӨРЭТИИ	11	3	8
2.1	Тойук (ырыа). Тойукка кылыбах.	2	2	-
2.2	Тойук тексигэр дьарык, тойукка тардыы.	4	2	2
2.3	САХА МУЗЫКАЛЬНАЙ ИНСТРУМЕННАРА	11	5	14
2.4	Дьаба, сиксиир.	6	-	5
2.5	Купсуур, тансыр.	6	-	5
2.6	ОҺУОКАЙГА ҮӨРЭТИИ	42	14	34
3	Оһуокай.	2	2	-

3.1	Оһуокай түһүмэхтэрэ.	6	2	2
4.	Оһуокай - уус-уран тыл искусствота. Оһуокай тыла.	6	2	4
4.1	Оһуокай тылын тутула. Оһуокайдыы үөрэнии.	4	2	2
4.2	Оһуокай араас көрүннэрэ.	5	2	6
4.3	Оһуокай этээччилэр.	2	2	-
4.4	Чэйинг, оһуокайдыабын.	5	2	10
	Барыта	72	28	58

Теоретическай уонна практическай дьарыктар тиһиктэрэ

Үһүс сыла

Дьарык 1-2. Кириитэ.

Дьарык 3-4. Тойук (ырыа). Тойукка кылыһах.

Дьарык 5-8. Тойук тексигэр дьарык, тойукка тардыы.

Дьарык 9-20. Тойукпут дуорайдын, кылыһахпыт кыҥкынаатын.

Дьарык 21-26. Саха музыкальнай инструменнара.

Дьарык 27-32. Купсуур, тансыр;

Дьарык 33-34. Оһуокай.

Дьарык 35-40. Оһуокай түһүмэхтэрэ.

Дьарык 41-46. Оһуокай уус-уран тыл искусствота.

Дьарык 47-50. Оһуокай тылын тутула, оһуокайдыы үөрэнии.

Дьарык 51-58. Оһуокай араас көрүннэрэ.

Дьарык 59-60. Оһуокай этээччилэр;

Дьарык 61-72. Чэйинг оһуокайдыабын.

Үһүс үөрэх сылын түмүгүнэн 050 билиэхтээх:

- Тойук өйдөбулун.
- Тойук араастарын.
- Тойук текстин.
- Саха музыкальной инструменнарын.
- Оһуохай туһумэхтэрин.
- Оһуохай тылын тутулун.
- Оһуохай көрүгүнэрин.
- Оһуохай этээччилэрин.

Үһүс үөрэх сылын түмүгүнэн оҕо сатыахтаах:

- Тойуктууру;
- Саха музыкальной инструменнарыгар төрүт дорҕооннору тыһатарга;
- Оһуохай таһаарары;

Дьарыгы ыытарга методической сүбэлэр:

Дьарык тэрээһиннээхтик, тумуктээхтик барарын туһугар эрдэттэн былааннаахтык улэ көрүгүн араастара ытыллыахтаахтар:

- экскурсия (краеведческой, литературной, хомус музейдарыгар, айылҕаҕа, виртуальной музейга);
- выставкаларга сылдыы;
- фольклору тарҕатааччылары, артыыстары, виртуозтары уонна интэриэһинэй дьарыктаах дьоннору кытта көрсүү;
- араас тэрилтэлэргэ, культура дьиэлэригэр, үөрэхтээһин тэрилтэлэригэр кэнсиэртээһин;

Уһуяаччы дьарыкка туһанар методической литературата:

1. «Саха фольклора» хомурунньук. Якутскай., 1970с.
2. «Саха фольклора». Якутскай., 1986с.
3. «Саха фольклора»., Дь.1993с.
4. Готовцева Л.Г. «Оҕону хомуска үөрэтии». Дь., 1994 с.
5. Ноговицын В.А. «Оҕо чабырҕаҕа». Дь., 2002с.
6. Федоров А.С. «Кылыһах уөскээһинэ».

7. Чахов А.И. «Саха былыргы музыкальной инструменнара»
8. Н.Е.Петров «Оскуолаба оһуокай». Дьокуускай 1994 с.
9. Саха народнай ырыалара (Якутские народные песни. Часть 2). Якутск. Кн. Изд-во, 1997.
10. Саха народнай ырыалара. 3 чааба. / Г.У. Эргис уо.д.а. бэлэмнээтилэр. Научнай редактордар П.Е. Ефремов – Якутскай: Кинигэ изд-вота, 1980.
11. Норуот дэҕиттэр талааннааза (Олонхоһут уонна норуот ырыабыта Устин Нохсоров) М.М.Прокопьева – Нохсорова
12. М.З.Сивцева «Осуохай – якутский танец». Методическое пособие. ЦКиИ им. А.Кулаковского Министерства культуры Республики Саха (Якутия). Якутск, 1993
13. Софронова В.С. «Обучение игре на хомусе» метод. Рекомендации / В.С. Софронова; М – во образования Респ. Саха (Якутия), Якут.пед.колледж № 2. – Якутск, 2007.
14. Гоголев П.Н., Прокопьева М.П. «Иэйэхсит туһэр туһулгэтэ». «Ситим КИФ» Дь., 1993с.
15. Сафонов Н.И. «Көмүс дьуруһун». Дь., 2001 с.
16. Чехордуна Е.П. Олонхо эйгэтэ: (орто саастаах оболорго аабар кинигэ)/ Е.Чехордуна, Е.Иванова; Дьокуускай: Бичик, 2005.
17. Чехордуна Е.П. Мин дойдум – олонхо дойдута: кыра саастаах оскуола оболоругар/ Е.П.Чехордуна. Дьокуускай: Бичик, 2006.
18. Герасимова Мария Андреевна. Чоргуй, чобуо чабырбах!/Сэнээрэ. – Дьокуускай: Бичик, 2013.
19. Олонхо: обугэ уорэ5э уонна билинни кэм: олонхону сырдатааччылар форумнара (Дьокуускай, олунньу 27 күнэ, 2006 сыл) /СахаРесп. Уорэ5ин мин-та, Торут омуктар оскуолаларын чинчийэр ин-т. [ред. болох: Н.И.Филиппова (кылаабынай ред.), Е.П.Чехордуна, У.М.Флегонтова]. – Дьокуускай: Офсет, 2006.

О5о5о аналлаах литература:

- 1.«Саха фольклора» хомуурунньук. Якутскай., 1970с.
- 2.«Саха фольклора». Якутскай., 1986с.
- 3.«Саха фольклора»., Дь.1993с.

4. Гоголев П.Н., Прокопьева М.П. «Иэйэхсит туһэр туһулгэтэ». «Ситим КИФ» Дь., 1993с.
5. Норуот дэгиттэр талааннаа5а (Олонхоһут уонна норуот ырыаһыта Устин Нохсоров) М.М.Прокопьева – Нохсорова
6. Сафонов Н.И. «Көмүс дьуруһун». Дь., 2001 с.
7. Попова М.А. «Саха торут культурата. Итэ5эл». Дь., 1994с.
8. Чахов А.И. «Саха былыргы музыкальнай инструменнара»
9. Саха народнай ырыалара (Якутские народные песни. Часть 2). Якутск. Кн. Изд-во, 1997.
10. Саха народнай ырыалара. 3 чааһа. / Г.У. Эргис уо.д.а. бэлэмнээтилэр. Научнай редактордар П.Е. Ефремов – Якутскай: Кинигэ изд-вота, 1980.
11. Готовцева Л.Г. «О5ону хомуска уорэтии». Дь., 1994 с.
12. Чехордуна Е.П. Олонхо эйгэтэ: (орто саастаах о5олорго аабар кинигэ)/ Е.Чехордуна, Е.Иванова; Дьокуускай: Бичик, 2005.
13. Чехордуна Е.П. Мин дойдум – олонхо дойдута: кыра саастаах оскуола о5олоругар/ Е.П.Чехордуна. Дьокуускай: Бичик, 2006.
14. Герасимова Мария Андреевна. Чоргуй, чобуо чабыр5ах!/Сэнээрэ. – Дьокуускай: Бичик, 2013.
15. Олонхо: обугэ уорэ5э уонна билинни кэм: олонхону сырдатааччылар форумнара (Дьокуускай, олунньу 27 күнэ, 2006 сыл) /СахаРесп. Уорэ5ин мин-та, Торут омуктар оскуолаларын чинчийэр ин-т. [ред. болох: Н.И.Филиппова (кылаабынай ред.), Е.П.Чехордуна, У.М.Флегонтова]. – Дьокуускай: Офсет, 2006.

Туһаныллыбыт литература.

16. «Саха фольклора» хомуурунньук. Якутскай., 1970с.
17. «Саха фольклора». Якутскай., 1986с.
18. «Саха фольклора». Дь. 1993с.
19. Гоголев П.Н., Прокопьева М.П. «Иэйэхсит туһэр туһулгэтэ». «Ситим КИФ» Дь., 1993с.
20. Готовцева Л.Г. «О5ону хомуска уорэтии». Дь., 1994 с.

21. И.К.Попов «Саха таабырыннара, өс хоһоонноро, чабыр5ахтара»
Дь., 2006с.
22. Л.А.Афанасьев – Тэрис «Бар5а алгыстара». Дь., 2006 с.
23. Николаев Е.М. «Оһуокайы, тойугу уөрэтии ньымалара».
Як., 1992с
24. Ноговицын В.А. «О5о чабыр5а5а». Дь., 2002с.
25. Понохова З.Д. «Өбүгэбит танаһын сөргүтэн». Дь., 2006с
26. Попов И.К. «Саха таабырыннара, өс хоһоонноро,
чабыр5ахтара». «Бичик» 2006с.
27. Сафонов Н.И. «Көмүс дьуруһун». Дь., 2001 с.
28. Федоров А.С. «Кылыһах уөскээһинэ».
29. Чахов А.И. «Саха былыргы музыкальнай инструменнара»
30. Чехордуна Е.П. Олонхо эйгэтэ: (орто саастаах о5олорго аа5ар
книгэ)/ Е.Чехордуна, Е.Иванова; Дьокуускай: Бичик, 2005.
31. Чехордуна Е.П. Мин дойдум – олонхо дойдута: кыра саастаах
оскуола о5олоругар/ Е.П.Чехордуна. Дьокуускай: Бичик, 2006.
32. Герасимова Мария Андреевна. Чоргуй, чобуо чабыр5ах!/Сэнээрэ.
–Дьокуускай: Бичик, 2013.
33. Олонхо: обугэ уорэ5э уонна билини кэм: олонхону
сырдатааччылар форумнара (Дьокуускай, олунньу 27 күнэ, 2006
сыл) /СахаРесп. Уорэ5ин мин-та, Торут омуктар оскуолаларын
чинчийэр ин-т. [ред. болох: Н.И.Филиппова (кылаабынай ред.),
Е.П.Чехордуна, У.М.Флегонтова]. – Дьокуускай: Офсет, 2006.

Сыһыарыылар

Тойугу үөрэтии

Хас биирдии дьарык туһалаах уонна тумуктээх буоларын туһуттан уһуйааччы ыытар дьарыгар тирэх пособиялары,таблицаалары, слайдалары туһаныхтаах, маны таһынан саха ырыаларын, тойуктарын, оһуокайдарын СД дискэлэргэ иһитиннэрэн оһо ырыаны – тойугу истэ – араара үөрэнэрин ситиһэр. Мин ыытар дьарыктарбар Н.И.Сафонов «Көмүс дьүрүһүн» методикатын туһанабын. Бу эрчиллиилэр оһо ийэ кылыһабын таһаараллар, таба тыынарга үөрэтэллэр, болһомтолоох буоларга, турукка киирэргэ уһуйаллар.

Эрчиллии көрүгнэрэ :

- Таба тыыныы;
- Күөмэй эрчиллиитэ;
- Кылыһах эрчиллиитэ;
- Эт-хаан эрчиллиитэ;
- Болһомто;
- Турукка киирии;
- Айылһа тыһаһа,кыыл,көтөр саната;
- Туга хоһуйуу.

Онон хас биирдии оһоһо эрчиллиилэри таба туһаннахха уерэтиллэр программа практической өрүтүн толору баһылыыллар. Уһуйааччы дьарыгы ыытарыгар ирдэниллэр: үөрэнэр кабинет, музыкальнай центр, видеопроектор,саха музыкальнай инструменнара (хомус, күпсүүр, дыһа,уо.д.а.).

«Ыһыах аһар тойук» Г.Иванова

Дьизэ – буо! Дьизэ – буо!

Саха омук оонньуутун,

Улуу норуот оонньуутун

Ыһыаһын ыһыаһын,

Ыллыаһын – туойуоһун!

Кэрэ күөһү туойуоһун,

Ыһыаһы айхаллаан,

Ыллыаһын уруйдаан!

Олонхо

Саха норуотун уус – уран айымньытын саамай үрдүк чыпчаала – олонхо. Олонхо – бухатырдар охсуһууларын хойуйан көрдөрөр эпическэй айымньы. Ис хоһооно олус күүстээх, дьүһүйүүлэрэ модун, ойуулуур – дьүһүннүүр ньымата дьикти баай. Көмө пособия Е.П.Чехордуна кыра саастаах оскуола оболоругар суруйбут кинигэлэрин туһанабын. Олонхону билиһиннэри кыра бөлөххө салгыы үөрэтиллэр. Олонхону чаастарынан арааран истэр ордук. Истэн баран туох туһунан кэпсэнэрин уһуйааччы бэйэтин тылынан быһааран биэрэр. О5о олонхо ис хоһоонун өйдүүрүгэр хартыналар көмөлөһөр. Олонхону уһуйааччы уустаан – ураннаан, куолаһын, саһарар темпэтин уларытан ааһар буоллабына ордук тийимтиэ буолар.

Олонхо туһунан өйдөбүлү биэри:

- Олонхо дойдута. Үөһэ дойду; Орто дойду; Аллараа дойду;
- Олонхо сурун геройдарын ыллыыр мелодияларын иһитиннэри;
- Туйаарыма Куо, Айыы умсуур удаһан, Ньургун Боотур ырыалара;
- Тылы – уоһу, куолаһы сайыннары;
- Сорук – боллур ырыата;
- Абааһы бухатыра (Уот уһугаакы, Кыыс кыскыйдаан ырыалара);
- Бухатыр ата;
- Айыы Умсуур Удаһан ырыата;

«Аан дойду айыллыта»

Ойон таһсар күннээх,

Охтон баранар мастаах,

Уолан бүтэр уулаах

Орто туруу дойду

Оноһуллубуга эбитэ үһү. «Дьулуруйар Ньургун Боотур»

Олонхотун олонхо

Ол о5о, арай,

Биир хоһоот биирдэнэн,

Икки хоһоот иккилэнэн,

Үс хоһоот үстэнэн,

Үөскүллэнник үүммүт,

Омуннаахтык улааппыт. «Эрчимэн Бэргэн»

Чабырбах

Чабырбах саха норуотун тылынан айымньытын саамай көрдөөх, сыты сатирической формата. Тас кизбинэн хоһоонго маарынныыр, ол гынан баран субурбата кылгас, кэрчик буолар. Чабырбах тылынан лабырбаччы түргэнник этиллэр биитэр ырыа анаардаан толоруллар. Чабырбах этэргэ оҕо тыла – өһө эрчиллэр, түргэнник өйдүүр дыбура сайдар. Көмө пособия «Саха фольклора», Герасимова М. А. «Чоргуй, чобуо чабырбах» кинигэлэрин туһанабын. Чабырбахтыырга оҕо төрөөбүт тылын бары дорҕооннорун баһылыыр, чабырбах тылын чуолкайдык санарар кыахтанар. Чабырбаһы үөрэтиигэ хоһоону үөрэтэр ньыманы туттабын. Манна уһууааччы бэйэтэ сөпкө ааһара улахан оруолу ылар.

Чабырбахтар:

Этиһиик, хобуоччу кыргыттар;

Тыллаах буолар чабырбах;

Куһаһан уол туһунан чабырбах (В.Еремеев)

Оҕус саһа буолуобун;

Ат;

Аана алаадылары (П.Тобуруокап)

Былыргы чбырбахтар (С.Зверев)

«Тыллаах буолар чабырбах»

Иирбэ – таарба эриллэһэс,

Истээн – тастаан бугуллэһэс,

Тоҕус тогул тоьугтаһас,

Токур – бокур олуллаһас

Тыллаах буолар чабырбах.

Чабырбахсыт тыла сымса

Чабырбахсыт тыла сыты,

Чабырбахсыт тыла ыраас,

Чабырбахсыт тына уьун

Буолуох тустаах, атастаар.

Оһуокай

Саха норуотун уус – уран айымньытын биир саамай тэнийбит, баай, олоһу кытта тэннэ сайдар жанра оһуокай буолар. Манна искусство 3 көрүнгэ: үнкүү, ырыа, поэзия силбэхэр. Ыччаты уус – уран тылга уһуйар, этин – хаанын эрчийэр, эстетическэй өртүнэн эргиччи иитэр- сайыннарар норуот айымньыта буолар. Үөрэтии бэйэ оройунун оһуокайын хаамытыттан сабаланар. Онтон үнкүү тылын үтүктэргэ үөрэтэбин. Туһанар пособиам Н.Е.Петров «Оскуолаба оһуокай» диэн кинигэтин тугтабын. Биллиилээх дархан этээччилэри иһитиннэрэбин, көрдөрөбүн.

Оһуо - оһуо оһуокай,

Оһуокайдыыр оһуокай,

Эһиэ – эһиэ эһиэкэй,

Эһиэкэйдиир эһиэкэй!

Өбүгэлиир дьоннорбут

Үгэстэрин салгыабын,

Эһиэкэйдиир оонньууну

Энэриттэн тутуобун.

Кылыһахтаах ырыаны

Кыра саастан ылынан

Кыталыктыы ыллыабын.

Оһуокайдыыр оһуокай,

Эһиэкэйдиир эһиэкэй!

Хомус

«О5ону хомуска тардарга уорэтии - ол аата кини ис туругун ыраастаабын, сайыннары, сахалыы сизэрдээх майгыга иитии» - республика хомуьун ансаанблларын салайааччыларын быьаарыылара.

Хомуска ооньуурга айах артикуляцията

Эрчиллилэр

1. Тыыныы араастара:

- Сурун дор5оону ыларга тыыны кыратык хаайаннын, ол эбэтэр тыыммакка туран табаарабын.
- Ис тугэ5иттэн салгыны сыыйа э5ирийии, онтон сыыйа э5ирийбити табаарыы.
- Салгыны ис тугэ5иттэн илигирэтэн, хамсатан э5ирийии уонна табаарыы.

2. Хомуьа суох дор5ооннор комолорунэн айах артикуляциятыгар эрчиллии.

Ии-ии-ии

ээ-ээ-ээ

оо-оо-оо

ее-ее-ее

3. Хомустаах эрчиллии. Илии бэгэччээгин, тарбахтары хамсатарга аналлаах эрчиллиилэр киирэллэр. Охсуу арааьа.

4. Хомуьа суох сана табааран тылга эрчиллии.

Ый-ый-ый

эй-эй-эй

уй-уй-уй

ла-ла-ла

ло-ло-ло

лу-лу-лу

Бытааннык са5алаан, сыыйа тургээтээн, тылларын илигирэтэ сатыыллар.

Хомуьу тардыы угэс буолбут ньымалара

Уоьу хамсатыы,сыыйа тардыы, хаастатыы, куорэгэйдэтии, табыгыр, кэ5элэтии, кэнкөлөйдөтуу, бэлэс дор5ооно, мурун дор5ооно, сурун дор5оон,уос дор5ооно.

Хомуьу охсуу араастара

Наар охсуу, хардарыта охсуу, илиини өрө аллара т уган охсуу, ытыьынан тутан охсуу, тарбах араас охсуулара, хомус тылын кэнниттэн охсуу, илиини өрө тутан охсуу.

Хомус көстөр дьүһүнүнэн судургу курдук эрээри, музыката баай, киэн, дирин. Атын музыкальнай тэриллэртэн хомус уратыта диэн киһилиин «кыттыһан», тыын киллэринэн кинилиин иэйдэһинэ эрэ дууһаны долгутарды тыойара-ыллыыра буолар.

Жирков Николай Евсеевич хомусчут-импровизатор

Норуот ырыалара

Кымыс ырыата

Толору кымыстаах

Чороону көтөһөн

Дойдубут туһугар

Доһотторум иһиэһин.

Сарсыарда

Сарсыарда саһарба

Сандааран таһыста

Ырыалар – тойуктар

Ытыллан бардылар

Эһиэкэй, оһуокай

Эһиэкэй, оһуокай.

Сайын

һыт – тыа, һыт – тыа

Сылаас куммут

һыт – тыа, һыт – тыа

Куммут тыкпыт

һыт – тыа, һыт – тыа

Сылаас уотун

һыт – тыа, һыт – тыа

Уотун ыспыт

һыт – тыа, һыт – тыа

Илгэ сайын

һыт – тыа, һыт – тыа

Сайын кэлбит.

Саадьябай о5ус

Саадьябай о5ус

Сайгыччы со5ус

Айаннаан иһий

Алааспар тизэрдий

хай, хай, хай.